

Eugeniusz Wyszyński¹
Lublin

Zmiana imaginariów społecznych i jej następstwa w pracach Charlesa Taylora

Wstęp

Sekularyzacja jest jednym z najbardziej charakterystycznych terminów współczesnych czasów. W dyskursie publicznym porusza się zagadnienia świeckiego państwa, oddzielenia religii od państwa, zaniku wiary. Te zjawiska są szczególnie zauważalne w społeczeństwach zachodnich, zwłaszcza we Francji, gdzie słowa: „laïcité” i „sécularisation²” często pojawiają się w prasie, telewizji i w literaturze. Te pojęcia, chociaż są bliskoznaczne, to jednak różnią się od siebie. Pierwsze nie sprzyja Kościołowi katolickiemu, ponieważ określa się nim zaangażowanie na rzecz eliminacji wpływu religii na instytucje publiczne³. Drugiego terminu używa się często na określenie świeckości społeczeństwa i jego spraw doczesnych.

Tak zarysowaną problematykę rozpatruje się pod różnym kątem. Z jednej strony zwolennicy procesu sekularyzacji twierdzą, że rozwój społeczny jest ściśle związany z procesem zeświecczenia społeczeństw, z drugiej strony zauważa się głębokie zaniepokojenie kryzysem wiary i moralności, szczególnie w społeczeństwach zachodnich.

¹ Eugeniusz Wyszyński – mgr, doktorant w Katedrze Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej w Instytucie Socjologii na Wydziale Nauk Społecznych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, e-mail: eugeniusz.wyszynski@outlook.com.

² Według słownika Katolickiej Nauki Społecznej, sekularyzacja (ang. *Secularization*) – jest to koncept opracowany i wprowadzony przez socjologów w celu zbadania zmian religijnych i kulturo-społecznych. W szerszym znaczeniu termin ten jest używany na określenie procesu modernizacji i transformacji świata w wyniku oddziaływania technologii. Zob. J. A. Dwyer (ed.), *The New Dictionary of Catholic Social Thought*, Collegeville 1994, s. 875. Uważa się, że sekularyzacja to proces, który bierze swój początek w XVIII wieku i obejmuje większość dziedzin życia społecznego. Zob. J. Mariański, *Sekularyzacja, desekularyzacja. Nowa duchowość*, Kraków 2013, s. 69.

³ Zob. W. Kulbat, *Chrześcijaństwo wobec zagrożeń sekularyzmu*, <http://www.niedziela.pl/artuku/61347/nd/Chrzescijanstwo-wobec-zagrozen> (31.01.2016).

Głównym tematem niniejszego artykułu są *imaginaria społeczne*, które rozumie się w sensie wyobrażeń ludzi o sobie. Próbuje się tutaj wyjaśnić ich rolę w procesie zmiany porządku moralnego i wskazać przyczyny oziębłości duchowej, która wydaje się być wyrazem kryzysu wiary i odejścia od wartości chrześcijańskich, dotychczas uważanych za fundament cywilizacji zachodniej.

Opracowanie bazuje na dorobku naukowym kanadyjskiego filozofa katolickiego Charlesa Taylora, który w swoich badaniach głównie posługiwał się metodą analizy historycznej.

1. Zarys ogólny NPM i SPM

Nie można znaleźć odpowiedzi na przedstawione problemy bez wyjaśnienia, czym charakteryzowały się okresy zwane Starym Porządkiem Moralnym (SPM) i Nowym Porządkiem Moralnym (NPM). Zmiany zachodzące w trakcie przejścia z jednego stanu w drugi wymagają krótkiego wprowadzenia, które będzie niejako tłem opisywanego tematu. Istotną kwestią jest tutaj wyjaśnienie pojęcia pluralizm i przedstawienie zagadnienia przemian społecznych w Europie Zachodniej.

Termin pluralizm został zaadaptowany do nauk społecznych z nauk politycznych. Stosuje się go na określenie grup posiadających interesy i dążących do władzy w celu ich realizacji. Pojęcie to jest związane z opracowaniami dwóch różnych nurtów wywodzących się z nauk politycznych. Jeden z nich dotyczy prac pluralistów pochodzących ze Stanów Zjednoczonych. Badania empiryczne wspólnot lokalnych dały podstawy do stwierdzenia, że w Ameryce panuje prawdziwa demokracja, ponieważ różne grupy mogą rywalizować ze sobą w czasie wyborów, a po dojściu do władzy mogą przeprowadzać swoje programy. Mimo to żadna z tych grup nie ma władzy totalnej, co świadczy o spełnieniu zasad demokratycznego porządku⁴.

Inny nurt reprezentowali elitaryści, którzy poddali krytyce takie uzasadnienia. Podobnie jak Ralf Dahrendorf uważali, że istnieje podział na interesy: utajnione – takie, które grupy chcą osiągnąć *de facto* i jawne, które *de iure* są opisane w programach politycznych i manifestach⁵.

Elitaryści zwrócili uwagę, że jedne grupy sięgają po władzę w sposób ewidentny, a inne posługują się działaniami zaowalowanymi. Jednym z myślicieli przynależącym do tego nurtu był Vilfredo Pareto, który zajmował się zagadnieniami zrównoważonego funkcjonowania w systemach społecznych, a innym –

⁴ Zob. M. Molyneux [i in.], *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Warszawa 2006, s. 233.

⁵ Zob. J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin 2000, s. 59.

Gaetano Mosca, który pisał o władzy i elitach rządzących. Obecnie uważa się, że prace G. Mosca były podstawą późniejszej teorii V. Pareto. Włoscy myśliciele zwrócili uwagę, że w procesie historycznego rozwoju społeczeństw tylko nieliczni sprawowali władzę. Wyróżniającym elementem było to, że ich kadencja trwała dopóty, dopóki „pozostawali w harmonii z wartościami [...] danego społeczeństwa”⁶.

Kiedy jedne elity rządzące nie były już w stanie reprezentować wartości istotnych w społeczeństwie, wówczas były zastępowane przez inne elity. Zasadniczą cechą wymienionej teorii jest sześć rezyduów wprowadzonych przez V. Pareto. Dwa z nich mają większe znaczenie w obrębie tej koncepcji, ponieważ tworzą jakby fundamentalne składowe istnienia grup.

Pierwsze rezydium zostało nazwane *utrwaleniem grupy* i służy jako bodziec do mobilizacji takich cech jak odwaga i siła, a także reguluje ich wykorzystanie w odpowiednim momencie. Drugie rezydium to *kombinowanie*, które przyczynia się do znalezienia kompromisów i uaktywnienia przebiegłości. Do wyjaśnienia tej koncepcji wykorzystano wzór Niccolò Machiavellego. Kwestiami siły, zdobyczy militarnych i pierwotnego urzędzenia społeczeństwa zajmowali się rządzący – „lwów”, natomiast, kiedy sytuacja społeczna cechowała się stabilnością, wówczas był to czas na kompromisy – wtedy władzę przejmowały „lisy”.

Przemoc była istotnym czynnikiem w procesie powstania społeczeństwa. Warunki ciągłej niestabilności i bezprawia przyczyniały się do kształtowania określonego systemu społecznego. Jednak zachodzące procesy z czasem stawały się bardziej płynne i trwałe. W tej sytuacji pojawiło się większe zapotrzebowanie na umiejętności znalezienia konsensusu i połączenia kompromisów. Wtedy „lisy” stały się elitą rządzącą, a zdolności i impulsywność „lwów” były mniej honorowane, a nawet niekiedy potępiane⁷.

Ten etap w rozwoju społeczeństwa był sprzyjającym czasem na rozprzestrzenianie się liberalizmu, który stawia nacisk na: (1) kontynuowanie polityki stabilności i przewidywalności; (2) rozwój gospodarki rynkowej i maksymalizacji zysków; (3) pluralizm wartości moralnych, które z założenia mają istnieć w takim społeczeństwie. W taki sposób odbywa się zmiana wartości i norm moralnych. Każda jednostka w poszukiwaniu własnych wygód i korzyści sama wyznacza granice dopuszczalnych czynów w ramach obowiązujących przepisów prawnych.

Posługując się słownictwem *Teorii elit* można stwierdzić, że SPM był czasem „lwów”, choć jednocześnie były w nim pielęgnowane wyższe wartości moralne. Nieustające walki o terytorium czy ogromne ambicje suwerenów wywoływały poczucie niestabilności i braku bezpieczeństwa, ale wspólnota – jakby to

⁶ Zob. M. Molyneux [i in.], *Słownik socjologii i nauk społecznych*, s. 233, 385.

⁷ Tamże, s. 385.

rekompensowała – chroniąc jednostki od samotności. Jednym z czynników jednoczących był fakt, że jednostki mieszkaly razem w grupach charakteryzując się podobnymi wartościami lub podobnym odniesieniem do systemu moralnego istniejącego w społeczeństwie. To nadawało sens życiu i eliminowało negatywne zjawiska, które występują we współczesnych czasach. W świetle powyższych stwierdzeń należy także dodać, że *imaginaria społeczne* tłumaczyły istniejące praktyki i obyczaje, co przyczyniało się do wzmocnienia wspólnoty⁸.

Ze zmianą społeczną i rozpowszechnieniem się liberalnych doktryn nastąpił czas sprzyjający szerokiemu zakresowi działań „lisów”, które poszukują kompromisu praktycznie we wszystkich dziedzinach życia. Proces zmiany elit rządzących w czasach SMP w dużej mierze był decydującym elementem wprowadzenia NPM, które odzwierciedlały moralne nastawienie w społeczeństwach. Odpowiednie działania podważyły hierarchię wartości moralnych. Pluralizm społeczny, jako element liberalnych doktryn, spowodował połączenie „różnorodności poglądów, nurtów oraz rodzajów twórczości i ich wzajemnych wpływów”, co z jednej strony rozpuszcza wspólnotę i powoduje ciągłą niepewność w warunkach stabilnego rozwoju społeczeństwa, a z drugiej strony: „skłania do zgodnego współistnienia i pewnych form współdziałania”⁹.

2. Zmiana porządku moralnego w świecie zachodnim

Spółcezeństwo jest systemem, który ciągle się rozwija bądź degraduje w zależności od procesów, które w nim zachodzą w określonych warunkach. Stan ciągłej dynamiki oddziałuje na kształtowanie się i zmianę zarówno myśli społecznej, jak i politycznej. Wykładnia myśli poszczególnych teoretyków i intelektualistów znajduje swoje odzwierciedlenie w koncepcjach i teoriach próbujących opisać, wyjaśnić lub korygować przebieg procesów w systemie. Poszczególne jednostki są częścią rzeczywistości, w której istnieją, więc ciągła dynamika przyczynia się do formułowania wyobrażeń o sobie i o społeczeństwie.

W każdym systemie powstał określony porządek moralny. W państwach zachodnich do XVII w. funkcjonował przednowoczesny ład normatywny, gdzie wszystkie wydarzenia ziemskie były powiązane z hierarchią kosmiczną. Był on spadkobiercą porządku z XVI w. – czasu niepokoju z powodu zmian społeczno-politycznych i wojen religijnych. SPM można krótko charakteryzować łacińską sentencją *credo ut intelligam*¹⁰, która wskazuje na kluczową rolę wiary w ówczesnych społeczeństwach. Jednak w czasach reformacji

⁸ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, Kraków 2010, s. 46.

⁹ Zob. J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, s. 133.

¹⁰ „Wierzę, aby zrozumieć” – zasada sformułowana przez Aureliusza Augustyna z Hippony.

w XVI w. zaadaptowano nową zasadę – *intelligo, ut credam*¹¹, która stała się wyznacznikiem nowej rzeczywistości w świecie.

Wyobrażenia ludzi o sobie w większości nawiązywały do starożytnej koncepcji Platona i Arystotelesa¹². Jednak rozwój teorii prawa naturalnego w tym okresie skutkował zakorzenieniem się NPM. Przeobrażenia ukształtowały nowe rozumienie swego miejsca w kosmosie i przyczyniły się do zmiany norm moralnych. Rozwój nauki wzmocnił proces, który Ch. Taylor – używając terminu Maxa Webera nazywa „odczarowaniem” i ukształtowaniem „buforowego ja”¹³.

W świecie zachodnim szerzyła się ideologia liberalizmu, która ma swój początek w XVII w. Jest ona związana z dziełami takich myślicieli jak: John Locke, Karol Monteskiusz, Jan Jakub Rousseau, Adam Smith, John Stuart Mill, Alexis de Tocqueville. Jej zasady znalazły swoje odbicie w obrębie NPM¹⁴. Motywy leżących u podłoża założeń powyżej wymienionych myślicieli były podważane przez konserwatystów w państwach anglosaskich, poniekąd we Francji. Normy i zasady SPM były im znane, więc nie budziły sprzeciwu.

Ostrzeżenia konserwatystów zostały zweryfikowane podczas Rewolucji Francuskiej (1789-1799). Państwo przebywało w warunkach „konfliktu i niepewności ponad sto lat”¹⁵. Częściowo przyczynił się do tego jego idealistyczny charakter, podczas gdy Rewolucja Amerykańska (1775–1783) miała oddźwięk pragmatyczny i sprzyjała dalszemu rozwojowi społeczeństwa amerykańskiego.

Spoglądając na wydarzenia we Francji konserwatyści twierdzili, że człowiek jest bezsilny w zakresie budowania rzeczywistości społecznej od fundamentów, bo ona „rozwija się spontanicznie jak roślina lub jest kierowana bezpośrednio przez Bożą Opatrzność”¹⁶. Kolejnym argumentem na rzecz SPM była teza, że: „człowiek jest jednak w stanie zniszczyć istniejący porządek społeczny, toteż zniszczenie jest jedynym skutkiem dążenia do jego radykalnej naprawy”¹⁷. Mimo to byli ci, którzy rozpatrywali tę zmianę, jako niezbędną opcję dla ówczesnej Francji i dla całej Europy.

Nie ulega jednak wątpliwości, że SPM zakładał istnienie hierarchii pionowej. Jej strukturę tworzyli ci, którzy zajmowali się modlitwą (*oratores*), walką

¹¹ „Rozumiem, aby uwierzyć”.

¹² Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 19.

¹³ W ujęciu Charles’a Taylor’a „buforowe ja” – jest to okres przejściowy w świadomości ludzi po uświadomieniu „swego miejsce w kosmosie nie otwartego i nieprzepuszczalnym i nie wrażliwym dla świata duchów i potęg [...]”. Zob. Ch. Taylor, *A Secular Age*, Cambridge 2007, s. 27 (tłum. własne: „[...] its place in the cosmos: not open and porous and vulnerable to a world of spirits and powers[...]

¹⁴ Zob. M. Molyneux [i. in.], *Słownik socjologii i nauk społecznych*, s. 172.

¹⁵ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 45.

¹⁶ Zob. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2008, s. 140.

¹⁷ Tamże, s. 140.

na wojnie (*bellatores*) i pracą (*laboratores*). Władza suwerena była postrzegana jako odgórnie dana konieczność, na którą nie mieli wpływu przeciętni mieszkańcy królestwa. Wyobrażenia te powstały na podstawie platońsko-arystotelesowskiej koncepcji władzy opartej na koncepcji wzajemnego związku stanu rzeczy w świecie ludzi i natury. Ch. Taylor akcentuje uwagę, że zasada ta przejawiała się między innymi w średniowiecznej koncepcji dwóch ciał króla – istnienie biologiczne jednostki realizowało wiecznotrwałe królewskie „ciało” polityczne¹⁸.

Po tym, jak w umysłach ludzi nastąpiło przekształcenie *imaginariów społecznych*, hierarchia wartości jednostek uległa zmianom. Zasada, według której moralny porządek był w stanie realizacji, została zastąpiona liberalnymi koncepcjami, które zakładają, że jednostki są racjonalne, więc są w stanie podejmować decyzje¹⁹.

Omawiając to zagadnienie należy zwrócić uwagę, że liberalizm, jako doktryna polityczna, jest skonstruowany na założeniach konkurencji: „rozumnych rozległych doktryn z ich koncepcjami dobra, dających się pogodzić z pełną racjonalnością osób ludzkich”²⁰. W swoich dziełach charakteryzujących się empiryzmem i sensualizmem J. Locke wyróżnił szereg tez podkreślających znaczenie wolności i praw jednostek, które – jak twierdził – są naturalnym stanem ludzkości. Natomiast, żeby przestrzegać ogólnie uznanych zasad, społeczeństwo potrzebuje „autorytetu”, którym jest sędzia. Z kolei prawo ma być neutralnym przejawem sprawiedliwości bezwzględnej zapewniającej „wygodę, bezpieczeństwo i pokojowe współżycie”²¹. Poszczególne elementy teorii zaczęły odgrywać dominującą rolę. Liberalne założenia maksymalnie akcentowały wolność jednostek, więc akceptowano wszystkie czyny, które nie były sprzeczne z przepisami prawa. Aprobata w tym świetle miał również proces sekularyzacji.

Doprowadziło to do powstania epoki świeckiej. Zdaniem Ch. Taylora charakteryzuje się ona trzema podstawowymi elementami: (1) wycofaniem religii z przestrzeni publicznej, (2) kryzysem wiary osobistej i (3) przejściem do rozumienia wiary, jako jednej z opcji do wyboru²². Tocząca się debata na ten temat została uzupełniona takimi procesami jak: „zmiana samopoczucia społecznego, dywersyfikacja źródeł moralnych, afirmacja zwyczajnego życia, etyka wiary, kultura „autentyczności”, pojęcie podmiotowości jednostkowej”²³. Przemiany *imaginariów społecznych* w ramach NPM doprowadziły do zmian w polityce,

¹⁸ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 16.

¹⁹ Tamże, s. 22.

²⁰ Zob. J. Rawls, *Liberalizm polityczny*, A. Romaniuk [tłum.], Warszawa 2012, s. 196.

²¹ Zob. L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Warszawa 2007, s. 231-232.

²² Zob. D. Leonarska, *Świecka nowoczesność? Perspektywa socjologiczna*, „Universitas Gedanensis” 47 (2104), s. 41.

²³ Tamże, s. 42.

która od XVIII w. – epoki oświecenia – próbuje na różne sposoby wyswobodzić się spod wpływu religii i usunąć ją ze sfery publicznej.

NPM odrzucił przekonanie o istnieniu wyższych wartości oraz zaszczerpił skrajny indywidualizm. Postrzeganie dobra uległo zmianom. John Rawls podkreśla, że „dobro definiuje się niezależnie od słuszności, słuszność zaś definiuje się jako to, co maksymalizuje dobro²⁴”, później twierdzi, że: „żaden z nakazów sprawiedliwości nie ma celu wynagrodzenia cnót²⁵”. A przecież cnoty i wartości moralne są częścią *imaginariów społecznych*. Ich zmiana doprowadziła do powstania trzech bolączek w czasie nowożytnym: (1) strachu przed utratą znaczenia i wygaśnięcia moralnych horyzontów, (2) zaniepokojenia z powodu instrumentalnego traktowania, (3) utratą wolności²⁶. Ponadto transformacja SPM wyłoniła trzy istotne formy społecznego samorozumienia, do których Ch. Taylor zalicza: (1) gospodarkę rynkową, (2) sferę publiczną, (3) praktyki i perspektywy demokratycznego samostanowienia²⁷. Elementy te miały znaczący wpływ na metamorfozę *imaginariów społecznych*, która odbyła się pod wpływem Grocjuszowsko-Locke’owskiej teorii porządku normatywnego. Jest to oznaką, że liberalizm polityczny odgrywał ważną rolę w tym procesie.

Modus operandi liberalizmu przejawiał się nie tylko w przepisach prawnych (*hard law*), ale również poprzez miękkie prawo (*soft law*). Ono zostało wprowadzone do porządku moralnego społeczeństwa i siłą rzeczy było i pozostaje *quasi* instrumentem, który prowadzi do skutków powstałych w wyniku „dobrowolnej” decyzji jednostek. Jedną z ważnych ról w takiej sytuacji odgrywa opinia publiczna wraz z masowymi działaniami. Dzieje się tak, ponieważ występuje zjawisko jaźni odzwierciedlonej, o której w swoich pracach pisze Ch. Cooley. Koncepcja ta zakłada, że uznanie i poparcie sprzyja dalszym działaniom, podczas gdy krytyka i nieakceptacja społeczna wpływa negatywnie na samoocenę jednostek²⁸. Te z kolei dążą do tego, żeby współpracować i dostosowywać się do pożądanego stanu, albo ze względu na ontyczną więź ze wspólnotą – jak twierdzą komunitaryści²⁹, albo w celu osiągnięcia obopólnych korzyści – jak o tym są przekonani liberałowie. W taki sposób określone poglądy stają się częścią kultury społeczeństwa, zmieniają porządek moralny i przyczyniają się do przeobrażania się *imaginariów społecznych*.

²⁴ Zob. J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 2009, s. 58, 450.

²⁵ Tamże.

²⁶ Zob. Ch. Taylor, *The Ethics of Authenticity*, ed. 9th, Cambridge 2000, s. 10 (tłum. własne: „[...] (1) the »economy«, (2) the public sphere, and (3) the practices and outlooks of democratic self-rule”).

²⁷ Zob. Ch. Taylor, *A Secular Age*, s. 176.

²⁸ Zob. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*, Kraków 2009, s. 79-81.

²⁹ Do tego nurtu wybitnych myślicieli oprócz Charles’a Taylor’a, zalicza się również: Alasdair MacIntyre, Michael Sandel i Michael Walzer.

3. Transformacja imaginariów społecznych

Platon opracował koncepcje dualizmu, podczas gdy Arystoteles nie tylko wprowadził wielość rzeczy, ale również opracował pluralistyczną koncepcję świata. Fundamenty SPM wchłonęły ich dorobek filozoficzny. W opinii Ch. Taylora w obrębie Platońsko-Arystotelesowskiej koncepcji istniały dwa typy ładu moralnego, które miały miejsce w epoce przednowożytnej. Pierwszy z nich to idea prawa ludów. Ona w znacznym stopniu wpłynęła na narody Europy Zachodniej, a szczególnie na Anglię. Stanowisko to usprawiedliwiało bunt i rebelie przeciwko ówczesnym legalnym rządom sprawowanym przez króla. Drugi wiązał się z hierarchią społeczną, która była skorelowana z hierarchią w kosmosie³⁰. Ten porządek, zwany również *Ancien régime* opierał się na sprzecznych wartościach, bo „(1) ci, którzy tworzyli struktury i zasady cenne same w sobie kierowali się zasadami kosmicznego porządku lub rzeczywistymi różnicami pomiędzy grupami, rasami, płciami; (2) przekonaniem, że istnieje coś wyższego i ważniejszego niż wzajemne korzyści; (3) niektóre funkcje dobra ludzkiego zostały potępione, na przykład zmysłowość”³¹. Działo się tak dlatego, że wszystko powinno zostać uzasadnione według istniejących wówczas norm. Każda jednostka miała określone miejsce w hierarchii, a wykonywany zawód był oceniany pod względem jej położenia.

Postrzeganie siebie samych, miejsca w społeczeństwie i procesów, które się w nim odbywają było częścią starożytnych przekonań odnośnie otaczającej rzeczywistości. Stało się to częścią mentalności jednostek, które szczególnie nie próbowały wpływać na społeczeństwo i wprowadzać zmiany. Wówczas było to nie do pomyślenia. Jednakże, jeśli sytuacja społeczna niższych warstw społeczeństwa przekraczała granice wytrzymałości jednostek, powstawały zamieszki, które miały na celu nie tyle zmianę społeczeństwa w całości, lecz tylko zmianę warunków egzystencji poszczególnej grupy jednostek. To z kolei wywoływało ingerencje ze strony sił porządkowych zmuszając poniekąd rządzącą arystokrację do podjęcia próby rozwiązania zaistniałych niezadowoleń.

Osoby, które znajdowały się na wyższym szczeblu hierarchii społecznej uważały, że jest to nie tylko niebezpieczne dla ich pozycji, ale również i dla całego społeczeństwa. Bunt był niebezpieczną iskrą, która mogła rozpalic ognisko społecznych zamieszek, zagrażających dychotomicznej strukturze

³⁰ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 18-19.

³¹ Zob. Ch. Taylor, *A Secular Age*, s. 579 (tłum. własne: „[...] (1) those which made the structures and rules valuable in themselves, say, because based on the cosmic order, or the real differences between groups, races, genders; (2) the notion that there is something higher, more important than mutual benefit; and (3) some features of the human good were actually condemned: for instance, sensuality [...]”).

społeczeństwa. Wszelkiego rodzaju intrygi, knucia planów wobec istniejących porządków były surowo karane. Istniało nawet przekonanie, że to z powodu próżnowania jednostki wszczynają się akcje nieposłuszeństwa wobec władzy³². Ogólnie rzecz biorąc, według Ch. Taylora narody Europy Zachodniej w swoich działaniach kierowały się określonymi *imaginariami społecznymi*. One przejawiały się w tym, „jak ludzie wyobrażają sobie swoją społeczną egzystencję”³³. Wówczas do licznych przeobrażeń przyczyniła się także teoria prawa naturalnego oraz dzieła H. Grocjusza i J. Locke’a.

Liberalni myśliciele coraz częściej dochodzili do wniosku, że spokój i stabilność są podstawą rozwoju społeczeństwa, a konsens jest niezbędnym elementem tworzącym fundamenty tego systemu. Zasada sprawiedliwości i współistnienia różnych przekonań miała być istotnym elementem doskonałego społeczeństwa, co obecnie jest bardzo akcentowane w pracy J. Rawlsa³⁴. Z kolei wcześniej J. Locke pisał, że: „być wolnym, to znaczy dysponować i swobodnie, zgodnie z własnym sumieniem, kierować własną osobą [...] nie być poddanym czyjejś arbitralnej woli, ale się kierować bez przeszkód wolą własną”³⁵, co z założenia eliminuje hierarchię porządku moralnego zbudowanego na wcześniejszych przekonaniach.

Jednak wówczas nie było rzeczą prostą osiągnąć to, o czym marzyli liberałowie. W trakcie historycznego rozwoju uformowało się społeczno-polityczne tło, które znalazło swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości, w której funkcjonowały jednostki. Przekonania odnośnie porządku moralnego, obyczaje i tradycje były zakorzenionym elementem świadomości, więc dokonanie zmian na szeroką skalę – jak tego chcieli myśliciele o liberalnym nastawieniu – jeszcze nie było możliwe. Mimo to, ich doktryny i teorie wprowadzały zmiany i „[...] stopniowo przekształcały [...] imaginarium jednostek”³⁶. Proces był poniekąd podobny do wydarzeń, które miały miejsce u zmięczeniu Imperium Rzymskiego. Wtedy zmiany społeczne i osłabienie systemu doprowadziło do tego, że barbarzyńcy zaczęli *ad inhabitandum* na jego terytorium³⁷. Natomiast w danym przypadku SPM zaczął etapowo przeinaczać się.

Nowe doktryny i teorie o liberalnych przekonaniach wprowadzały indywidualizm, który z definicji rujnująco oddziaływał na „[...] dominujące pojęcie hierarchii”³⁸. SPM był ogólnie uznawanym „kosmicznym porządkiem”

³² Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 61.

³³ Tamże, s. 37, 39.

³⁴ Zob. J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, s. 33.

³⁵ Zob. L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, s. 232.

³⁶ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 45.

³⁷ Zob. M. Pawlak, *Aecjusz i Barbarzyńcy*, Kraków 2009, s. 80.

³⁸ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 31.

przejawiającym się w tzw. wielkim łańcuchu bytu³⁹. On nadawał sens światu, tłumaczył zachodzące procesy i wspomagał istniejący system społeczny, był „kręgosłupem” ówczesnego życia społecznego i wszystkich interakcji w nim zachodzących. Jednostki będące częścią grupy koncentrowały swój wysiłek na wykonywaniu swoich obowiązków, a wspólnota była najbliższym kręgiem społecznym, który dawał poczucie komfortu i bezpieczeństwa. Ten stan rzeczy eliminował często spotykane dziś zjawisko strachu o przyszłość i dawał poczucie pewności.

Uniwersalistyczne, wolnościowe zasady istnienia społeczeństwa i jego rozwoju, przyczyniły się do wprowadzenia pluralizmu, w wyniku którego wartości, przekonania, tradycja i obyczaje stały się niepewne. Jednostki oddzieliły się od wspólnoty i zaczęły koncentrować się na własnych osiągnięciach i sukcesach oraz na tym, jak urządzić się w życiu. Nasilił się dotąd potępiany „narcyzm”, znany także jako „społeczeństwo przyzwalające”⁴⁰ lub „pokolenie Ja”⁴¹.

Skrajny indywidualizm, którym kierują się jednostki dążące do celu, uniemożliwia wsparcie moralne ze strony wspólnoty, ponieważ w centrum ociążenić i rozwiązania skomplikowanych sytuacji jest postawiona jednostka. To także powoduje, że w epoce NPM one z jednej strony mają wiele opcji do wyboru w życiu społeczno-gospodarczym, a z drugiej niepełność w trakcie ich dokonania.

NPM był analizowany przez wielu myślicieli, filozofów i socjologów. Jednego z opracowań dokonał w XVIII w. włoski filozof Giambattista Vico. W książce *Nowa Nauka* opisał on cykliczną teorię rozwoju społeczeństwa. Wyodrębnił w nim trzy etapy: (1) wiek boski – główną rolę w takim społeczeństwie odgrywa kapłaństwo, ponieważ jest to etap teokratyczny, (2) „wieku bohaterów” – najbardziej znaczącymi na tym etapie są rycerze; (3) „wiek ludzi” – czas, kiedy kontrola demokratyczna jest powszechnie spotykana, a funkcje suwerena pełni lud⁴². Na trzecim etapie doszło do takiego przekonania, że ludzie muszą szukać oparcia nie w religii i w wierze, jak to było wcześniej, lecz w nauce, postępie i innych przejawach życia doczesnego. Industrializacja i idąca z nią w parze urbanizacja obejmowały świat zachodni. Skutkiem tego był pierwszy etap sekularyzacji społeczeństw. Miał on charakter przejściowy. Natomiast w warunkach NPM, za pomocą środków masowego przekazu i konsumpcji napędza się drugi etap tego procesu⁴³.

³⁹ Ang. *great chain of being*; łac. *Scala naturae*. Zob. Ch. Taylor, *The Ethics of Authenticity*, s. 1.

⁴⁰ Ang. *permissive society*.

⁴¹ Zob. Ch. Taylor, *The Ethics of Authenticity*, s. 4. Generację ludzi urodzonych w latach 80. XX w. w USA nazywają *pokolenie ja* (ang. *me generation*). Oni także są określani mianem „Yuppie” i wyróżniają się tym, że są pozbawieni wysokich ideałów, a ich jedynym celem w życiu jest samorealizacja głównie poprzez prestiżową dochodową pracę w polityce lub w biznesie.

⁴² Zob. J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, s. 79.

⁴³ Zob. J. Mariański, *Sekularyzacja, desekularyzacja. Nowa duchowość*, s. 69.

Przemiana *imaginariów społecznych* cechuje się trwałością. Proces ten wiąże się ze zmianą sposobu myślenia społeczeństwa. Katalizatorem odrzucenia starych norm i obyczajów, które miały wartość moralną były między innymi takie zjawiska jak: „odczarowanie, zmierzch świata magicznych sił i duchów”⁴⁴. Przekształcenie zapoczątkowane ruchem reformacyjnym wpłynęło także na Kościół katolicki. Sytuacja zmieniła się radykalnie. Zaczęło się przekształcanie społeczeństw zachodnich w kierunku uporządkowania i pracowitości, co sprzyjało stabilności i pokojowi.

Jednostki zaczęły podważać powszechnie znane aksjomaty wynikające z tradycji i poszukiwać tych wartości, które odpowiadałyby ich przekonaniom. Jednostki musiały poszukiwać swego miejsca w społeczeństwie, a wartości SPM były coraz częściej poddawane krytyce.

„Wiek ludzi” doprowadził do tego, że po odrzuceniu SPM pozostał „indywidualizm i wzajemne korzyści”⁴⁵. W NPM, sukcesy i osiągnięcia materialne stały się jednym z głównych celów jednostek. Doprowadziło to do powstania „uprzejmego społeczeństwa”⁴⁶. Swój wyraz znalazło w tym założenie J. Locke’a postulującego, że współistnienie z wolnością „wzajemnego szacunku i usług” ma być jednym z narzędzi motywujących do współpracy oraz do poprawnego funkcjonowania ustroju liberalnego⁴⁷. Zanik sakralnych korzeni w wyniku postępującej sekularyzacji w Europie niesie określone niebezpieczeństwo na płaszczyźnie indywidualnej. W warunkach braku wartości moralnych, wiary i związku z Kościołem, niemożność osiągnięcia środków materialnych powoduje niepokój, niespełnienie wśród jednostek, co może spowodować utratę sensu życia. Wspólnota, a zwłaszcza silne więzi społeczne zapobiegają takim procesom, o czym świadczą badania Emila Durkheima przeprowadzone we Francji w XIX w.⁴⁸

Odrzucenie SPM w całości z moralnymi wartościami stworzyło dogodne warunki, w których postępuje proces zeświecczenia oraz zanik życia wspólnotowego. Wiele procesów, zmiany społeczne, postęp naukowy w XVIII w. skutkowały przemianą *imaginariów społecznych* w państwach zachodnich. Był to nowy okres w historii Europy w warunkach NPM.

⁴⁴ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 73.

⁴⁵ Tamże, s. 30.

⁴⁶ Charles Taylor zaznacza, że „uprzejme społeczeństwo” (ang. ‘polite’ society) to typ społeczeństwa pokojowego, który powstał w XVIII wieku. Jedną z charakterystycznych jego cech była komercja, bo „wojskowy i wojowniczy tryb życia”, wraz z „[...] spożyciem alkoholu, hazardem” mogły zburzyć tryb życia w społeczeństwie.

⁴⁷ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 23, 26.

⁴⁸ Zob. A. Giddens, Ph. W. Sutton, *Socjologia*, Warszawa 2012, s. 16.

4. „Bolączki” społeczne

Wyjaśnienie tego zjawiska nowożytności jest związane z przejściem z obszaru transcendentnego na płaszczyznę immanentną. Niewątpliwie, wiązało się to ze zmianą *imaginariów społecznych*. Ch. Taylor konstatuje, że wynikiem jest dominacja zjawisk społecznych, które powstały po ukształtowaniu się NPM. On je nazywa „bolączkami”⁴⁹. Wśród nich są: „formy industrialne”, „nowe sposoby życia” i „nowe formy *malaise*”⁵⁰.

Pierwsza z nich jest związana z rozwojem technologii, przemysłu i jego skutkiem – zjawiskiem narastającej urbanizacji, druga – z nowoczesnym indywidualistycznym trybem życia, odseparowaniem religii od sfer świeckich, działaniami w celu osiągnięcia pewnych celów; trzecia – ma związek skutkowo-przyczynowy wobec poprzednich „bolączek”. Do jej cech zalicza się: wyobcowanie społeczne, utratę znaczenia życia, a także dezintegrację więzi społecznych.

Powyżej przytoczone formy są związane nie tylko z obecnie istniejącym porządkiem moralnym, ale również z filozofią humanistyczną, która z definicji jest koncepcją antropocentryczną. Ona między innymi stała się siłą napędową zmian zachodzących w społeczeństwach zachodniej Europy.

W pracach J. J. Rousseau takich, jak: *Rozprawa o pochodzeniu i podstawach nierówności między ludźmi* (1750), *Umowa społeczna* (1762), *Uwagi o rządzie polskim* (1771), *Projekt konstytucji dla Korsyki* (1764) jest zawarta kwintesencja tego zagadnienia. On wskazywał na to, że suwerenność zbiorowości ludzkich jest niezbywalna, a jednostka znajduje się w centrum całego systemu społecznego⁵¹, innymi słowy, godność i dobro człowieka mają fundamentalne znaczenie. W konsekwencji, najjaskrawszym przykładem prób wprowadzenia gwałtownej zmiany do panującego porządku moralnego w imię wolności jednostek było osiemnastowieczne społeczeństwo francuskie.

Charakterystyczne kwestie miały swój początek jeszcze w dobie Odrodzenia. Wyakcentował je humanizm. Opisując to zagadnienie, Józef Bocheński podkreślał, że z jednej strony jednostki różnią się od innych bytów materialnych, a z drugiej strony są one jakby „ponad wszystko inne”. Dla humanistów jednostki stały się pewnym „sacrum”, które powstało w wyniku odrzucenia wiary w Boga i prowadziło zwolenników tego nurtu do bałwochwaltwa⁵². Przyczyną jest poszukiwanie tego, co zostało odrzucone i zastąpione sztucznie wykreowanymi ideałami.

⁴⁹ W oryginale *malaises*.

⁵⁰ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 9.

⁵¹ Zob. L. Dubel, *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, s. 243, 247.

⁵² Zob. J. Bocheński, *Sto Zabobonów. Krótki filozoficzny słownik zabobonów*, Kraków 1994, s. 54.

Kultura jest produktem zbiorowej działalności jednostek. Ona kształtuje się w ciągu określonego odcinka czasowego i wpisuje się w *imaginarium* określonego społeczeństwa. W zależności od procesów zachodzących w społeczeństwie lub poszczególnych grupach, może być ona: „ułomna, chora lub antykulturą”. Mimo to, dla jednostek nadaje ona *sensus vitae*, ponieważ jest zbiorem wartości i przekonań tworzących hierarchię wartości, jest drogowskazem w życiu człowieka. Będąc także częścią *imaginarium społecznego* jest ona głęboko zakorzeniona w umyśle jednostek⁵³.

W świeckiej epoce zastąpiono wyższe wartości i dążenia konsumpcją i stosunkiem roszczeniowym wobec innych. W takich warunkach, kiedy wszystko jest zindywidualizowane, nie jest problemem podążanie za własnymi przekonaniami, celami czy marzeniami. Najbardziej wydaje się być problematyczne znalezienie konsensu i tych elementów, które będą łączyć wspólnoty i sprzyjać życiu towarzyskiemu.

Sekularyzacja z definicji jest zeświecczeniem, którym cechuje się NPM, co według Ch. Taylora nie oznacza, że jest to proces liberalny znajdujący swój przejaw w oddzieleniu religii i Kościoła od państwa⁵⁴. W ramach definicji tego pojęcia wyodrębnił on trzy składowe procesy: (1) odłączenie religii od życia politycznego, (2) historyczny proces zaniku wiary i praktyk religijnych, (3) pluralizm religijny przejawiający się w wielości form religijnych. Wynikiem tego są nowe formy duchowości istniejące w „odczarowanym” świecie.

Innym zagadnieniem zasługującym na uwagę jest absorbcja życia wspólnotowego, która stała się niejako cechą charakterystyczną porządku normatywnego w świecie. Jej istotą jest racjonalność instrumentalna będąca jedną z „bolączek” społecznych nowożytności. Zasada ta wskazuje na poszczególne elementy humanizmu, które znalazły swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości społeczno-politycznej. Ona zakłada istnienie racjonalności jednostkowej. Ta z kolei przyczynia się do zaniku życia wspólnotowego. Zanikające więzi na bazie wspólnych lub podobnych przekonań powodują, że spoiwem staje się solidarność organiczna, opisana przez Emila Durkheima jako: „obiektywne zależności jednostek od siebie i całych grup społecznych”⁵⁵.

Opisane dotąd zjawiska społeczne dopełnia alienacja. Powstaje ona w wyniku: „wyobcowania jednostek wobec siebie lub wobec konkretnej sytuacji lub procesu”⁵⁶. Jednostki stają się obce zarówno dla siebie, jak i dla środowiska.

⁵³ Zob. Z. Krzyszowski, *Kulturowe aspekty budowania koncepcji sensu życia* [w:] *Z potrzeby serca... Księga jubileuszowa dedykowana księdzu doktorowi Edwardowi Pohoreckiemu dyrektorowi Instytutu Wyższej Kultury Religijnej przy KUL*, Lublin 2004, s. 44.

⁵⁴ Zob. Ch. Taylor, *Epoka świecka i różne ścieżki wiary*, <http://www miesiecznik.znak.com.pl/6652010charles-taylorepoka-swiecka-i-rozne-sciezki-wiary/hml> (04.02.2016).

⁵⁵ Zob. J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, s. 84.

⁵⁶ Zob. M. Molyneux [i in.], *Słownik socjologii i nauk społecznych*, s. 5.

Często towarzyszy temu bezsens, który zdaniem Ch. Taylora sprzął się z rzeczywistością i może ulec dalszemu wzmożeniu. To zjawisko było znane jeszcze z czasów starożytnych w SPM. Ówczesni myśliciele próbowali wyjaśnić to zagadnienie za pomocą wartości wyższych. Przykładowo, starożytni materialści, zwłaszcza Demokryt wskazywali na to, że wszystko przemija, a rzeczy materialne nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb. Cnotami, które przyczyniają się do osiągnięcia szczęścia są prawość czynów, mądrość umysłu oraz przestrzeganie zobowiązań moralnych. Do tego mogło doprowadzić tylko wykonywanie moralnych obowiązków. Podobny wniosek powstał w środowisku idealistów, wśród których byli Sokrates i Platon. W ich opinii wiedza była tym czynnikiem, który w połączeniu z sumieniem pomagał jednostkom odróżnić dobro od zła⁵⁷. Z tego wynika, że to co było podkreślane jako wyższa wartość w ciągu przemian *imaginariów społecznych*, stało się jedną z możliwych opcji w czasach NPM.

Trzecim zaburzeniem społecznym jest rozpad więzi społecznych. Odrzucenie hierarchii, stawianie akcentu na indywidualizm oraz „rozumny” pluralizm zdominowały społeczeństwa. Przyczyniło się to do zachwiania moralnego. Jednostki przestały odczuwać więź ze wspólnotą, która wcześniej była dla nich wsparciem i pomocą. Słynne stwierdzenie Thomasa Hobbesa *bellum omnium contra omnes*⁵⁸ jest nadal aktualne.

5. Indywidualizm i alienacja w nowożytności

Pośród wcześniej opisanych „bolączek”, indywidualizm i alienacja zasługują na szczegółowe omówienie. Pierwsza z nich jest jednym z najczęściej stosowanych określeń w czasach współczesnych. Zakres tego pojęcia obejmuje: „dowolny zespół idei wysuwających na czoło rolę jednostki i znaczenie indywidualnych interesów”⁵⁹. We współczesnym społeczeństwie idzie on w parze z doktryną polityczną stawiającą główny akcent na wolność i dobrowolny wybór spośród wielu opcji, które jednostka uważa za słuszne. Jest ona wbudowana w krajobraz nowoczesnego życia społecznego.

Bez wątpienia NPM zbyt mocno wyakcentował to podejście do życia i postawił go w centrum rzeczywistości społecznej. Amerykańscy myśliciele i socjologowie jeszcze pod koniec XX wieku wskazywali na to, że indywidualizm staje się charakterystyczną cechą nie tylko społeczeństwa amerykańskiego, ale również krajów europejskich.

⁵⁷ Zob. Z. Krzyszowski, *Kulturowe aspekty budowania koncepcji sensu życia*, s. 51.

⁵⁸ Łac. „Wojna wszystkich przeciwko wszystkim”.

⁵⁹ Zob. M. Molyneux [i in.], *Słownik socjologii i nauk społecznych*, s. 124.

Robert N. Bellah w książce *Habits of the Heart* (1985) pisze o tym, że doktryny i koncepcje stawiające w centrum kwestie wolnościowe jednostek i ich prawa w społeczeństwie przyczyniły się do tego, że indywidualizm: „staje się zbyt rozbudowany i rozbija moralną prawość społeczeństwa amerykańskiego”⁶⁰. W opinii Ch. Taylora zmiany w świadomości jednostek doprowadziły do powstania kategorii „bycia sobą”. W swoim przekonaniu jednostki wyraźnie popierają ideę podkreślania własnego „ja”, co oznacza, że: „bycie ze sobą szczerym oznacza bycie szczerym wobec mojej własnej wyjątkowości, co jest czymś co tylko „ja” mogą wyrazić i odkryć”⁶¹.

Takie założenia prowadzą do poszukiwania swojej odrębności i cech, które są wyróżniające wobec grupy. W taki sposób jednostki odłączają się od swoich korzeni. Rozpatrując to pod względem działań masowych można stwierdzić, że więzi społeczne stają się czymś drugorzędnym i bardziej powierzchownym. Możliwość „bycia sobą” i poszukiwania własnych rozwiązań i sukcesów, ciągle porównywanie ról i statusów odzwierciedla sposoby myślenia, które służą jako dobry przykład przemian w czasach NPM. Przekonania o własnej wyjątkowości i współczesna alienacja przejawia się w samoizolacji, czyli w „poczuciu wyobcowania lub oddzielenia od innych”⁶². Taki stan może pojawić się zarówno w grupach znanych jednostkom, jak i im obcym.

Problem alienacji społecznej nie jest nowym zagadnieniem w ramach problematyki omawianej w naukach społecznych. Wcześniej to zjawisko społeczne było opisywane jako rezultat towarzyszący procesowi uprzemysłowienia. Produkcja masowa pozbawiła możliwości obserwacji całego procesu wytwarzania produktów, jak to było na przykład w warsztatach rzemieślniczych. Pracownicy uczestniczyli tylko na określonym etapie produkcji, co przyczyniło się do wykreowania instrumentalnej postawy wobec pracy mającej na celu uzyskanie niezbędnych środków do egzystencji. To skutkowało powstaniem alienacji wśród pracowników. Według E. Durkheim’a industrializacja, zwłaszcza proces podziału pracy, sprzyjała wzmocnieniu solidarności środowiskowej i rozbudowie społeczeństwa⁶³.

W opinii Magdaleny E. Ruszel do alienacji również mogą doprowadzić następujące formy nieakceptacji sytuacji społecznej: (1) kiedy jednostka musi dostosowywać swoje zachowanie do oczekiwań innych i w taki sposób uciska swoją tożsamość lub (2) musi iść na kompromis z powodu nacisków zewnętrznych, które dla niej są nieakceptowane i budzą sprzeciw wewnętrzny albo (3) w sytuacji, kiedy funkcjonowanie w organizacjach rządzących się

⁶⁰ Tamże, s. 125.

⁶¹ Zob. Ch. Taylor, *The Ethics of Authenticity*, s. 29.

⁶² Zob. M.E. Ruszel *Alienacja czy autokreacja?* „Pedagogika Katolicka” 3 (2008), s. 228.

⁶³ Zob. A. Giddens, Ph. W. Sutton, *Socjologia*, Warszawa 2012, s. 401.

przepisami wewnętrznymi wymaga ścisłej współpracy, a jednostka ma uczucie obcości wobec innych i jest jakby „zablokowana wewnątrznie”⁶⁴. W ostatnim przypadku obligatoryjne reguły tylko nasilają uczucie dyskomfortu i wyobcowania.

Procesy te bezpośrednio wpływają na kształtowanie się *imaginarium społecznego*. Prowadzi to również do: „wyobrażenia sobie siebie w [...] świeckim świecie z jednej strony wiąże się z naszą przynależnością do nowych form zbiorowej podmiotowości [...], z drugiej strony zakłada [...] umiejętność pojmowania społeczeństwa jako bytu zobiektywizowanego”⁶⁵.

Kultura jako dorobek określonej wspólnoty jest źródłem wzorców zachowań i postępowania w społeczeństwie⁶⁶. Ciągłe poszukiwanie „siebie” powoduje, że jednostka tworzy własną listę akceptowanych wartości, co wyróżnia ją spośród innych. Powstaje pułapka – z jednej strony kultura, w której funkcjonuje jednostka jest znana, z innej hierarchia wartości poszczególnych jednostek się różni, więc znalezienie konsensu staje się coraz trudniejsze. Pluralizm poglądów niekiedy utrudnia interpersonalną komunikację i przebieg życia towarzyskiego. W konsekwencji pojawia się nie tylko zjawisko osamotnienia w społeczeństwie, ale również rozwój chorób cywilizacyjnych.

Zakończenie

SPM był oparty na hierarchicznej strukturze utrwalonych zasad i przekonań. Ważną rolę odgrywał „porządek” kosmiczny – powiązanie pomiędzy światem immanentnym i transcendentnym. Całe życie jednostek było związane z praktykami i znaczeniami religijnymi. Po ukształtowaniu się NPM uległo to znacznym zmianom. Zmienił się wektor nad priorytetami w życiu doczesnym. Wartości wyższe zostały zastąpione wartościami niższymi. Zmienił się algorytm myślenia i nastąpiła przemiana *imaginariów społecznych*. Jednostki zaczęły ubiegać się o dobra materialne, a to spowodowało rozwój konsumpcjonizmu. Wartości religijne, wzory zachowań i cnoty, pod wpływem których kształtowały się: dyscyplina, uczciwość i pracowitość, w społeczeństwach zachodnich zaczęły tracić na znaczeniu.

Wydarzenia historyczne i procesy społeczno-kulturowe przyczyniały się do przekształcania myślenia jednostek według reguł istniejącego porządku społecznego. Wraz z tą zmianą nastąpiło wprowadzenie nowych założeń i koncepcji tłumaczących właściwości rzeczywistości. Refleksje i koncepty poszczególnych

⁶⁴ Zob. M.E. Ruszel, *Alienacja czy autokreacja?*, s. 228.

⁶⁵ Zob. Ch. Taylor, *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, s. 221.

⁶⁶ Zob. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*, s. 50-51.

myśliciele przekształcały się w doktryny stając się przy tym wykładnią ówczesnego myślenia. To co było dorobkiem intelektualnym niewielu rozprzestrzeniało się najpierw na elity, później na całe społeczeństwo.

Przekonania wolnościowe doprowadziły do powstania liberalizmu politycznego. Wywarł on znaczny wpływ na postrzeganie zasad sprawiedliwości i dystrybucji dóbr. Wyzaczył również zasady określające instytucje władzy, przyczynił się do pojawienia się procesu sekularyzacji i odseparowania instytucji religijnych od państwa.

Zmiana wyobrażeń skutkowałą przekształceniem się utrwalonych tradycji i obyczajów. Nastąpiła redefinicja wartości moralnych, a starym przyzwyczajeniom i praktykom nadano nowe znaczenia. Owo przekształcenie jakby zdeformowało ukształtowane granice moralnie dopuszczalnych działań. Wraz ze zmianą *imaginariów społecznych*, czyli postrzeganiem siebie, wspólnot i procesów zachodzących w społeczeństwie, nastąpiło przeinaczenie SPN.

Doktryny liberalne, leżące u podłoża NPM i argumentujące założenia racjonalności jednostki, kierowały tok myśli do legitymizacji przypisów prawnych będących podstawą funkcjonowania społeczeństw dobrze urządzonych, zbudowanych na fundamentach chrześcijaństwa łacińskiego. Obecnie wydaje się, że prawo nie interpretuje moralności w kategoriach cnoty.

Za czasów SPM istniała sztywna hierarchia pozycji ról w społeczeństwie, które były zróżnicowane ze względu na podział klasowy. Państwo i instytucje religijne były integralną częścią społeczeństwa. Pochodzenie decydowało o roli jednostki zarówno w hierarchii społecznej, jak i na płaszczyźnie społeczno-politycznej. Ten fakt przyczynił się do bierności w zakresie polityki i zaangażowania w życie politycznym. Ówczesny normatywny porządek i istniejący system społeczny uniemożliwiały realizację dążeń wolnościowych jednostkom o niższym pochodzeniu. Nagłe, spontaniczne przejawy niezadowolenia w formie buntów były raczej rezultatem nadmiaru ciężkiej pracy fizycznej, wykonywanej w niesprzyjających warunkach, niż konsekwentną próbą zmiany normatywnego porządku. Wyobrażenia jednostek o sobie nie dojrzały jeszcze do tego stopnia, żeby jednostki domagały się równych praw, swobód i godnego ich traktowania bądź zmiany istniejącego porządku. Taki stan trwał aż do końca XVIII w., do czasu zburzenia SPM podczas Rewolucji Francuskiej.

W pracach Ch. Taylora demokracja partycypacyjna została wyodrębniona na równi z gospodarką rynkową i sferą publiczną jako jeden z elementów nowożytnych *imaginariów społecznych*. W czasie nowożytnym jednostki niezależnie od pochodzenia, wyznania religijnego, płci czy koloru skóry mają dostęp życia publicznego i politycznego i mogą w tych wymiarach swobodnie uczestniczyć. Dążąc do nadania większej wagi dla wolności jednostek, liberalizm, jako doktryna polityczna przyczynia się do pojawienia się fenomenu indywidualizmu,

który obecnie w szybkim tempie absorbuje życie wspólnotowe. Z kolei sekularyzacja, choć nie oznacza zaniku religijności, lecz tylko odseparowanie instytucji religijnych od państwa, ma swoje odzwierciedlenie w warunkach NPM. Jej trzy przejawy są tego potwierdzeniem. Zalicza się do nich: (1) oddzielenie religii od życia politycznego państwa, (2) zanik praktyk religijnych i odejście od wiary, (3) zmianę warunków i pluralizm religijny skutkujący pojawieniem się „świeckiej epoki”.

Dzisiaj, z perspektywy NPM, można mówić o tym, że zdolność jednostek do nawiązywania kontaktów i podtrzymywania życia towarzyskiego jest w stanie kurczenia się. Zjawisko alienacji jest jednym ze zjawisk najbardziej rozpowszechniających się. Jednostki stają się bardziej zamknięte w sobie, w swoich przekonaniach, pożądaniami i oczekiwaniach. I tak dochodzi do osłabienia więzi społecznych, zniknięcia życia wspólnotowego i zaniku wspólnoty. W przeciwieństwie do SPM, gdzie życie jednostek odbywało się w gronie wspólnotowym, NPM cechuje się dominacją indywidualizmu. Świat staje się tylko i wyłącznie miejscem dla realizacji zachcianek egocentrycznego „ja”. Obserwuje się również poszerzenie antytezy lojalności i zaufania w społeczeństwach. Zjawiska te są względne, a więc nie są ostateczne, ponieważ *imaginaria społeczne* ciągle zmieniają się przybierając nowe formy.

Streszczenie

Imaginaria społeczne wpisane są w istniejący ład społeczny, który przekształca się wraz ze zmianą wyobrażeń ludzi o otaczającej ich rzeczywistości. Zarówno Stary, jak i Nowy Porządek Moralny wiąże się z koncepcjami filozoficznymi, które wyjaśniają genezę i cechy imaginariów społecznych, a także mają wpływ na procesy ich zmiany i utrwalania się. Reinterpretacja imaginariów społecznych miała głębokie następstwa społeczno-polityczne w społeczeństwach zachodnich. Celem artykułu jest przedstawienie implikacji zmiany imaginariów społecznych. Opracowanie oparte jest na dziełach kanadyjskiego filozofa Charles’a Taylora. Na początku dokonano zarysu pojęć wymienionych porządków normatywnych oraz założeń leżących u ich podłoża. W dalszej części omawia się zmianę społeczną, którą wywołała Rewolucja Francuska i proces przekształcania się imaginariów oraz ich wpływ na ówczesną rzeczywistość społeczną. W końcowej części opracowania ujęto skutki tych procesów dla społeczeństwa. W ujęciu Ch. Taylora przejawiają się one w tzw. „bólczkach” społecznych, spośród których indywidualizm i alienacja są najbardziej charakterystycznymi zjawiskami nowożytności.

SŁOWA KLUCZOWE: imaginaria społeczne, porządek moralny, „bólczki” społeczne

Abstract

The change of social imaginaries and its consequences in the works of Charles Taylor

Social imaginaries are significant part of existing social order that changes along with the people's notions about a reality around them. Both, the Old and the Modern Moral Order are connected with the philosophical concepts that clarify their origins and features. Also they affect the processes of a change and preservation. The social imaginary reinterpretation had deep socio-political consequences in the western societies. The objective of this article is to present implications caused by the change of social imaginaries. This work is based on the publications of a Canadian philosopher – Charles Taylor. An outline of these normative orders and their fundamental assumptions are described on the beginning of the article. Afterward there is an examination of a social change and the transformation of the imaginaries triggered by The French Revolution, which had a big impact upon the reality of its time. The final part includes consequences for societies provoked by these processes. According to Ch. Taylor they appeared as social “malaises” among which individualism and alienation are characteristic phenomena of modernity.

KEYWORDS: social imaginaries, moral order, social malaises

Bibliografia

- Bocheński J., *Sto Zabobonów. Krótki filozoficzny słownik zabobonów*, Wydawnictwo PHILED, Kraków 1994.
- Dubel L., *Historia doktryn politycznych i prawnych do schyłku XX wieku*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2007.
- Dwyer J. A., [red.] *The New Dictionary of Catholic Social Thought*, A Michael Glazier Book The Liturgical Press, Collegeville 1994.
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Giddens A., Sutton P. W., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Krzyszowski Z., *Kulturowe aspekty budowania koncepcji sensu życia, [w:] Z potrzeby serca... Księga jubileuszowa dedykowana księdzu doktorowi Edwardowi Pohoreckiemu dyrektorowi Instytutu Wyższej Kultury Religijnej przy KUL*, Lublin 2004.
- Kulbat W., *Chrześcijaństwo wobec zagrożeń sekularyzmu*, <http://www.niedziela.pl/artykul/61347/nd/Chrzescijanstwo-wobec-zagrozen> (31.01.2016).
- Leonarska D., *Świecka nowoczesność? Perspektywa socjologiczna „Universitas Gedanensis”* 47 (2014), s. 37-51.
- Mariański J., *Sekularyzacja, Desekularyzacja, Nowa duchowość*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków 2013.
- Molyneux M. [i in.], *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Marshall G. i Tabin M. [red.], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

- Pawlak M., *Aecjusz i Barbarzyńcy*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2009.
- Rawls J., *Liberalizm polityczny*, Romaniuk Adam [tłum.], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Rawls J., *Teoria sprawiedliwości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Ruszel M. E., *Alienacja czy autokreacja?* „Pedagogika Katolicka” (2008) nr 3, s. 227-237.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza Społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2009.
- Taylor Ch., *A Secular Age*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2007.
- Taylor Ch., *Nowoczesne Imaginaria Społeczne*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010.
- Taylor Ch., *The Ethics of Authenticity*. 9th ed., Harvard University Press, Cambridge 2000.
- Taylor Ch., *Epoka świecka i różne ścieżki wiary*, (2010), <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/6652010charles-taylorepoka-swiecka-i-rozne-sciezki-wiary/> (04.02.2016).
- Turner J. H., *Struktura teorii socjologicznej*, Woroniecka G., Manterys A. [tłum.], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Turowski Jan, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000.